

THOMAS MACHO

VAN WIE IS
JE LEVEN?

Cultuurgeschiedenis
van de zelfdoding

ten have

Van wie is je leven?

Thomas Macho

Van wie is je leven?

Cultuurgeschiedenis van de zelfdoding

Vertaald door Mark Wildschut

th ten have

Lezers die naar aanleiding van dit boek behoefte hebben aan een gesprek over het thema 'zelfdoding' attenderen wij op Contact 113 Zelfmoordpreventie, www.113.nl; telefoon 0900-0113.

Oorspronkelijk verschenen onder de titel *Das Leben nehmen; Suizid in der Moderne*
© Suhrkamp Verlag, Berlijn, 2017; alle rechten berusten bij Suhrkamp Verlag Berlin.
© Nederlandse vertaling: Mark Wildschut, 2020, p/a Uitgeverij Ten Have,
Postbus 13288
3507 LG Utrecht
www.uitgeverijtenhave.nl

Omslag Bas Smidt
Foto auteur Heike Steinweg
Opmaak binnenwerk Elgraphic
ISBN 978 90 259 0763 1
ISBN e-book: 978 90 259 0764 8
NUR 730/694

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij Ten Have vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Inleiding 7

1. Van wie is mijn leven? 31
2. Zelfmoord in premoderne tijden 53
3. Werther-effecten 77
4. Zelfmoord in het fin de siècle 103
5. Zelfdoding op school 127
6. Zelfmoord, oorlog en holocaust 157
7. Filosofie van de zelfmoord in de moderne tijd 193
8. Zelfmoord van de menselijke soort 219
9. Praktijken van de politieke zelfmoord 249
10. Zelfmoordterrorisme 285
11. Beelden van mijn dood: zelfmoord in de kunsten 319
12. Plaatsen om zelfmoord te plegen 355
13. Debatten rond euthanasie en hulp bij zelfdoding 387

Nawoord 429

Noten 435

Verantwoording illustraties 483

Namenregister 487

I.

Van wie is mijn leven?

‘Er is geen groter goed in de wereld dan baas over jezelf zijn.’

– MICHEL DE MONTAIGNE¹

I.

Albert Camus is achtentwintig als hij in 1942 – midden in de Tweede Wereldoorlog – twee van zijn belangrijkste boeken publiceert: de roman *L'étranger*, ‘De vreemdeling’, en het filosofische essay *Le Mythe de Sisyphe*, ‘De mythe van Sisyphus’. Het essay begint met een programmatische these: ‘De filosofie kent maar één werkelijk serieus probleem: de zelfmoord.’² Ook *De vreemdeling* gaat niet alleen over de zinloze moord op een Arabier en een even zinloze terechtstelling, maar in zekere zin over de zelfmoord van de hoofdpersoon. Dat heeft zelfs Kamel Daoud in zijn in 2013 in Algiers verschenen, door de kritiek geprezen tweeling- tegenroman *Meursault, contre-enquête* zo gezien: ‘Daarom beging hij een moord waarvan ik wist dat het zelfmoord was.’³ De toespeling op de roman *La chute*, ‘De val’, waarvoor Camus in 1957 de Nobelprijs voor Literatuur kreeg en die eveneens om een zelfmoord draait, komt overigens alleen in de titel van de Duitse vertaling tot uitdrukking, *Der Fall Meursault*, want alleen in het Duits kan *Fall* zowel een gerechtzaak aanduiden als een ‘chute’, een val.

Waarom wordt de zelfmoord aan het begin van de verhandeling *De mythe van Sisyphus* gekarakteriseerd als het enige ‘werkelijk serieuze filosofische probleem’? Camus zelf heeft die vraag snel vertaald naar een andere vraag, namelijk ‘of het leven wel of niet de moeite waard is geleefd te

worden'. Maar tegen die versie van het probleem kun je niet alleen inbrengen dat de kijk op het leven als 'niet de moeite waard' historisch vaak genoeg – bijvoorbeeld in de nationaalsocialistische euthanasiepraktijken – als oordeel over het leven van andere mensen geveld werd, maar ook dat die kijk niet dwingend tot een besluit tot zelfmoord hoeft te leiden. Het is heel goed mogelijk te loochenen dat het leven de moeite waard is zonder het leven te willen opgeven. Dat is immers ook de mogelijkheid waarvoor Camus opteert, als hij ons – met de laatste zin van zijn essay – aanspoort ons Sisyphus als 'gelukkig mens'⁴ voor te stellen. We kunnen zelfs stellen, en vermoedelijk zou Camus het daarmee eens zijn geweest, dat de wereld wordt bevolkt door mensen die niet in een hogere zin en waarde van het leven geloven, maar evenmin in de noodzaak de uitweg van de zelfmoord te kiezen. En omgekeerd: sommige mensen kiezen juist voor zelfmoord, bijvoorbeeld in de vorm van zelfopoffering of martelaarschap, omdat ze in een hogere zin en waarde van het leven geloven.

Meer voor de hand liggend dan de these dat de zelfmoord het enige 'werkelijk serieuze filosofische probleem' vormt, omdat dit een beslissing voor of tegen de waarde van het leven zou inhouden, lijkt daarom de vraag die sinds de antieke filosofie en tot aan onze huidige debatten rond euthanasie hartstochtelijk wordt bediscussieerd: is zelfmoord geoorloofd of verboden? Deze vraag gaat vaak schuil achter terminologische aspecten of vertalingen: moeten we het suïcide noemen, of zelfdoding, of toch zelfmoord? Het spreken over zelfmoord herinnert aan het 'Gij zult niet doden' van de tien geboden. Dat is de reden waarom dit woord in actuele literatuur doorgaans wordt vermeden. Niettemin heeft Vincent von Wroblewsky in zijn recente Duitse vertaling van het traktaat van *Le Mythe de Sisyphe* het Franse *suicide* steeds met 'zelfmoord' vertaald, en dat vermoedelijk terecht. Camus zelf heeft de suïcide namelijk direct in verband gebracht met moord, niet alleen in de roman *De vreemdeling*, maar ook in de ontwerpen voor dit werk, die tussen 1936 en 1938 zijn ontstaan, maar pas in 1971, meer dan tien jaar na de dood van de schrijver, onder de toenmalige werktitel *La mort heureuse*, 'De gelukkige dood', werden gepubliceerd. In deze eerste versie van de roman doodt de protagonist, die hier Patrice Mersault heet, de rijke Roland Zagreus, die sinds een ongeval waarbij hij beide benen heeft verloren in een rolstoel

zit. Mersault verdoezelt de roofmoord met succes door het op zelfmoord te laten lijken, wat hem in zoverre gemakkelijk afgaat dat Zagreus zijn geld bewaart in een cassette, samen met een afscheidsbrief en een revolver, waar hij soms mee zit te spelen, om dan toch weer te besluiten dat hij verder wil leven.⁵ Zijn naam verwijst overigens naar de Thracische mythologie: Zagreus is de zoon van Zeus en Persephone. Hij wordt vaak uitgebeeld als klein kind met een stierenkop. Mersault is daarentegen, nog duidelijker dan in de in 1942 gepubliceerde versie van de roman, een wedergeboren Rodion Raskolnikov.

Is zelfmoord geoorloofd of verboden? De ‘wet’ van Iwan Karamazow, waar hij ‘geen afstand van wil doen’ – ‘Alles is geoorloofd’⁶ – slaat uitdrukkelijk ook op zelfmoord. Niet voor niets heeft Iwan het er in gesprek met Aljosja meermaals over dat hij op zijn dertigste de handdoek in de ring wil gooien en de schepper het entreebewijs voor de wereld wil teruggeven. Alles geoorloofd? Op 10 januari 1917 schrijft de filosoof Ludwig Wittgenstein – aan het Oostfront in de Eerste Wereldoorlog – in zijn dagboek: ‘Als zelfmoord geoorloofd is, is alles geoorloofd.’⁷ Je kunt deze zin moeiteloos omkeren: alleen als alles geoorloofd is, is ook zelfmoord geoorloofd. Deze houding heeft eeuwenlang haar stempel gedrukt op de rechtspraak. Pas na de millenniumwisseling, op 3 november 2006, heeft het Zwitserse hooggerechtshof zelfmoord tot een mensenrecht in de zin van artikel 8 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens verklaard. Maar in het Verenigd Koninkrijk bijvoorbeeld gold een zelfmoordpoging tot 1961 nog als een strafbaar feit. Zo veroordeelde een rechtbank in Londen op 9 december 1941 de negenentwintigjarige jodin Irene Coffee tot de strop, omdat ze twee maanden eerder – samen met haar moeder – een overdosis slaaptabletten had ingenomen om zich van het leven te beroven. De moeder stierf, de dochter overleefde en werd volgens de geldende wet aangeklaagd voor moedermoord. De doodstraf werd pas op het laatste moment omgezet in levenslang.⁸ Op het *BBC News* van 3 augustus 2011 herinnerde de journalist Gerry Holt aan een ander geval uit 1958:

De politie vond Lionel Henry Churchill met een schotwond in zijn voorhoofd, naast het al deels in ontbinding verkerende lichaam van zijn vrouw. Het is moeilijk voorstelbaar hoe emotioneel in de war hij geweest moet zijn. Hij had

geprobeerd zich in het bed van hun gemeenschappelijk woning in Cheltenham van het leven te beroven, maar dat was mislukt. De artsen vonden dat de negenenvijftigjarige man een behandeling met medicijnen in een psychiatrische inrichting nodig had, maar de autoriteiten weigerden daar toestemming voor te geven. In juli 1958 belandde hij voor zes maanden in de gevangenis, nadat hij schuldig was bevonden aan een zelfmoordpoging.⁹

Deze vonnissen komen ons vandaag de dag absurd voor. Ze waren gebaseerd op de strafbaarstelling van de poging de Kroon te beroven van een van zijn onderdanen (of van de belasting die hij in de toekomst moest betalen), wat niets anders betekent dan: het leven behoort niet onszelf toe. Op die schijnbaar evidente vaststelling zijn de meeste religieuze, morele of juridische zelfmoordverboden in de geschiedenis gebaseerd. De vraag of zelfmoord geoorloofd is dan wel verboden kan daarom worden omgezet in de vraag aan wie ons leven eigenlijk toebehoort.

‘Zichzelf toebehoren’ heet het vierde hoofdstuk van het beroemde pleidooi voor de zelfgekozen dood van Jean Améry. Daarin poneert hij als ‘principiële feit *dat de mens in de grond van de zaak zichzelf toebehoort* – en wel buiten het net van de maatschappelijke mazen, buiten overeenkomstige factoren als een biologisch noodlot en een vooroordeel dat hem tot leven veroordeelt’.¹⁰ Zelfs in de Oudheid, die de zelfmoord over het algemeen respecteerde, werd dit ‘principiële feit’ geenszins erkend. Een militaire nederlaag, of de onmogelijkheid een economische schuld terug te betalen, leidde maar al te makkelijk tot het verlies van burgerrechten, en dit verlies kon zich ook uitstrekken tot volgende generaties. Een slaaf behoorde niet zichzelf toe, maar zijn bezitter, want ‘de slaaf is een deel van de heer’, zoals Aristoteles in zijn *Politica* beweerde.¹¹ In zijn *Brieven aan Lucilius* klaagde Seneca, meer dan vierhonderd jaar later, ‘hoe weinig mensen’ in staat waren ‘zichzelf te bezitten’, hoewel het toch ‘van onschatbare waarde’ was ‘bezit van zichzelf te worden’.¹² Seneca geloofde dus niet dat we onszelf van meet af aan toebehoren, maar dat we dit als doel moesten nastreven, en hij wist ook dat deze ‘onschatbare waarde’ van ons verlangt dat we steeds zorgvuldig onderzoeken ‘hoe het er met het leven voorstaat, niet hoe lang het is’. Als er voor de wijze ‘veel gebeurt wat lastig is en zijn rust verstoort, bevrijdt hij zichzelf. En hij doet dat niet uitsluitend in geval van uiterste nood, maar op het moment

dat de fortuna voor hem verdacht begint te worden overweegt hij zorgvuldig of hij er misschien op dat punt een einde aan moet maken.¹³ Seneca zelf heeft hieraan consequent gehoor gegeven, toen Nero hem het bevel gaf zichzelf te doden.

2.

Waarom zijn wij niet de eigenaren van ons leven? En waarom beschouwt Seneca het idee ‘aan onszelf toe te behoren’¹⁴ niet als ‘principeel feit’, maar als een moeilijk bereikbaar doel en een waardevol goed? Het antwoord ligt voor de hand en werd ook al heel vroeg geformuleerd: ons leven behoort niet onszelf toe, omdat het ons werd geschonken, omdat we het ons niet zelf hebben gegeven. We hebben niet onszelf verwekt, we zijn niet de grondvesters van onszelf. Al in de Veda’s – bijvoorbeeld in de rond drieduizend jaar oude *Shatapatha Brahmana* – werd dit inzicht als elementaire schuldovereenkomst voorgesteld, reden waarom David Graeber in zijn geschiedenis van de schulden een paar zinnen uit deze teksten als motto citeert: ‘Bij zijn geboorte is ieder schepsel schuldplchtig aan de goden, de heiligen, de voorvaderen en de mensen. Als je een offer brengt is dat vanwege een schuld aan de goden vanaf de geboorte.’¹⁵ Het offer is de gift waarmee een voorafgaande gift – de gift van het eigen leven: dat we hoe dan ook bestaan – wordt vergolden. Graeber had ook menige zin uit de profetische boeken van Israël, uit de Griekse tragedies of de beroemde spreuk van Anaximander kunnen aanhalen: ‘Waaruit echter het ontstaan is voor de dingen, ook het verdwijnen hiernaar ontstaat volgens wat noodzakelijk is; ze geven namelijk recht en elkaar boete voor de ongerechtigheid volgens de ordening van de tijd.’¹⁶ Deze spreuk is overigens rond duizend jaar ouder dan de theologie van de erfzonde, die de bisschop en kerkvader Augustinus in een controversie met de Britse monnik Pelagius ontwikkelt; hij laat evenwel – met een beroep op een begrip van gerechtigheid en de ‘orde van de tijd’ – open aan wie we ons leven daadwerkelijk te danken hebben of verschuldigd zijn. De Vedische spreuk noemt daarentegen de goden, heiligen, voorvaderen en mensen als instanties die ons het leven hebben gegeven en bijgevolg een verbod op zelfmoord – als verwerping van dit geschenk – zouden kunnen eisen.

‘Als Thomas Macho over zelfdoding schrijft, wil je niet meer ophouden met lezen.’

— FRANKFURTER ALGEMEINE ZEITUNG

Volgens Albert Camus is er maar één serieus filosofisch probleem: de zelfdoding. *Van wie is je leven?* geeft voor het eerst een beeld van hoe het denken over suïcide in onze cultuur door de jaren heen veranderd en gevormd is.

Thomas Macho ziet in de twintigste eeuw een belangrijke breuk in de betekenis van zelfdoding. In vroeger eeuwen zagen mensen het in het Westen als uitdrukking van een zieke psyche, als een misdaad zelfs. Maar onze tijd heeft een andere stervenscultuur, waarin suïcide steeds meer als vorm van zelfbeschikking wordt beschouwd. De dood wordt een individueel vormgegeven project, waarvoor de mens zelf de verantwoordelijkheid draagt.

Macho belicht de zelfgekozen dood vanuit een veelvoud van invalshoeken: politiek, recht, geneeskunde, filosofie, kunsten en media. Zo ontstaat een fascinerend panorama van de rol die zelfdoding in onze cultuur vervult.

Thomas Macho (1952) is directeur van het internationale onderzoekscentrum voor cultuurwetenschappen (IFK) in Wenen. In het Nederlands verschenen van zijn hand eerder *Het leven is onrechtvaardig* (2017) en *Varkens* (2017).

WWW.UITGEVERIJTENHAVE.NL

